

مجلس بیست و یکم شورای ملی در مواجهه با نهضت اسلامی

دکتر حمید بصیرت‌منش

استادیار پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

توران منصوری

دانش‌آموخته پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

معاونت پژوهشی

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

۱۳۹۵

سرشناسه: بصیرت‌منش، حمید، ۱۳۴۱-

عنوان و نام پدیدآور: مجلس بیست‌ویکم شورای ملی در مواجهه با نهضت اسلامی / حمید بصیرت‌منش، توران منصوری.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، معاونت پژوهشی، ۱۳۹۵

مشخصات ظاهری: ۵۰۰ ص.: مصور، نمودار.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۹۸۶-۸۱-۶: ریال: ۲۴۰۰۰۰

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: ایران. مجلس شورای ملی. دوره بیست‌ویکم

موضوع: ایران. مجلس شورای ملی

موضوع: Iran. Majles-e Shora-ye Meli

موضوع: حزب‌های سیاسی -- ایران -- تاریخ

موضوع: Political parties -- Iran -- History

موضوع: جنبش‌های اسلامی -- ایران -- تاریخ

موضوع: Islamic movements -- Iran -- History

شناسه افزوده: منصوری، توران

شناسه افزوده: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی. معاونت پژوهشی

رده‌بندی کنکره: ۳۱۰.۶۳: JQ ۱۷۸۰

رده‌بندی دیویی: ۳۸/۵۵۰

شماره کتابشناسی ملی: ۲۹۷۱

کد/م ۲۶۲۹

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی (وابسته) / مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

مجلس بیست‌ویکم شورای ملی در مواجهه با نهضت اسلامی

نویسنده: دکتر حمید بصیرت‌منش - توران منصوری

مدیر آماده‌سازی: سید محمد حسینی

ویراستار: اعظم سلیمانی

صفحه‌آرایی و طرح جلد: زهرا قربانی

ناشر: معاونت پژوهشی، انتشارات پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۹۸۶-۸۱-۶: قیمت: ۲۴۰۰۰۰ ریال

نوبت چاپ: اول سال چاپ: ۱۳۹۵ شمارگان: ۵۰۰ نسخه

مراکز پخش:

فروشگاه شماره یک: خیابان انقلاب، بین ۱۲ فروردین و فخررازی، پاساژ ظروفچی

تلفن: ۶۶۴۹۳۰۸۱ دورنگار: ۶۶۴۰۰۹۱۵

فروشگاه شماره دو: خیابان انقلاب، چهار راه حافظ

امور نمایندگی‌ها و نمایشگاه‌ها

امور سفارشات و بازرگانی

فروشگاه مجازی مؤسسه عروج

www.oroujpub.com

نشانی: اتوبان تهران - قم، قبل از عوارضی، حرم مطهر امام خمینی، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی
http://www.ri-khomeini.ac.ir : تارنما

پست الکترونیکی: info@ri-khomeini.ac.ir

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
۴	ادبیات پژوهش
۶	سازماندهی کتاب
	فصل اول: حل تاریخی (از ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا مهر ۱۳۴۶)
۱۰	دورنمای کلی
۱۲	گفتار اول: از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا پایان مجلس بیستم (اردیبهشت ۱۳۴۰)
۱۲	دولت زاهدی
۱۳	مجلس هجدهم
۱۹	قرارداد نفت
۲۰	کمک‌های امریکا به دولت کودتا
۲۲	پیمان بغداد و تبعات آن
۲۳	دکترین آیزنهاور
۲۴	مجلس نوزدهم
۲۷	تشکیل ساواک
۲۹	تشکیل احزاب مردم و ملیون
۳۳	تحولات سیاسی در عراق و پیامدهای آن
۳۳	تداوم مناسبات دوستانه ایران و امریکا
۳۵	موافقتنامه دفاعی ایران و امریکا
۳۵	فرش قرمز زیر پای آیزنهاور
۳۶	همزیستی مسالمت‌آمیز با شوروی
۳۶	قطع روابط سیاسی با مصر

- ۳۷ مجلس بیستم
- ۴۲ نخست وزیری علی امینی
- ۴۳ انحلال مجالس شورا و سنا
- ۴۶ تقاضای اختیارات امینی از شاه
- ۴۶ گفتار دوم: دوره فترت مجلس (اردیبهشت ۱۳۴۰ تا مهر ۱۳۴۲)
- ۴۶ علی امینی و اجرای اصلاحات ارضی
- ۴۷ سقای دولت امینی
- ۴۹ ذاب الله علم
- ۴۹ آغاز مخالفت روحانیون
- ۵۲ انقلاب سید
- ۵۷ قیام ۱۵ خرداد ۱۳۱۱
- ۶۰ واکنش علما به دستگیری آیت الله خمینی
- ۶۱ گفتار سوم: آغاز تا فرجام مجلس بیست و یکم (مهر ۱۳۴۲ - مهر ۱۳۴۶)
- ۶۲ استعفای اسدالله علم و تشکیل دولت حسنعلی منصور
- ۶۳ امریکا و انتصاب منصور به نخست وزیری
- ۶۴ ادامه نهضت روحانیت
- ۶۵ شاه سرمست از قدرت
- ۶۷ لایحه اعطای مصونیت قضائی به مستشاران امریکا
- ۶۷ تبعید آیت الله خمینی به ترکیه
- ۶۹ بازتاب تبعید
- ۶۹ ترور حسنعلی منصور
- ۷۲ دولت امیر عباس هویدا
- ۷۳ سوء قصد به شاه
- ۷۵ اعطای لقب آریامهر از سوی مجلسین به شاه
- ۷۵ مجلس مؤسسان
- ۷۵ عادی شدن روابط با اتحاد شوروی

فصل دوم: فرآیند انتخابات، فعالیت‌های انتخاباتی و مواضع گروه‌های سیاسی

۸۰	گفتار اول: قانون انتخابات و اقدامات دولت جهت برگزاری انتخابات
۸۶	گفتار دوم: گروه‌ها و جریان‌های مؤثر بر انتخابات
۸۶	احزاب مردم و ملیون
۹۰	کاربن مترقی
۹۲	نسبیت گروه‌هایی از زنان
۱۰۰	کنگره آزاد زنان و آزاد مردان
۱۰۴	نقش شاه و امریکا در انتخابات
۱۰۹	گفتار سوم: اجبار دولت، تقلب و تخلفات انتخاباتی
۱۱۸	شکایت‌های مردمی
۱۲۴	گفتار چهارم: مواضع روحانیان در انتخابات
۱۳۹	گفتار پنجم: مواضع گروه‌های سیاسی
۱۳۹	جبهه ملی
۱۴۳	جامعه سوسیالیست‌های نهضت ملی
۱۴۴	نهضت آزادی ایران
۱۵۳	حزب زحمتکشان ملت ایران

فصل سوم: ترکیب نمایندگان، فراکسیون‌ها و کمیسیون‌های مجلس

۱۶۰	گفتار اول: افتتاح مجلس
۱۶۰	افتتاح مجلس و نطق شاه
۱۶۴	دیدگاه روزنامه‌ها و رسانه‌های خارجی درباره انتخابات
۱۶۶	گفتار دوم: ویژگی‌ها و پایگاه طبقاتی نمایندگان
۱۷۴	گفتار سوم: کمیسیون‌ها و فراکسیون‌ها
۱۷۴	کمیسیون‌های مجلس

- ۱۸۱ برنامه کمیسیون های مجلس
۱۸۴ فراکسیون های مجلس
۱۸۴ فراکسیون پارلمانی حزب ایران نوین یا ششم بهمن
۱۸۸ فراکسیون مستقل
۱۸۹ فراکسیون پارلمانی حزب مردم
۱۸۹ تغییر آیین نامه داخلی مجلس

فصل چهارم: مصوبات، مواضع و عملکرد مجلس بیست و یکم و واکنش های روحانیون

- ۱۹۴ گفتار اول: آغاز دینداری و مصوبات اولیه
۱۹۹ تغییر کابینه نخست وزیر حسنعلی منصور
۲۰۲ گفتار دوم: نمایندگان روح شش گانه شاه
۲۱۰ گفتار سوم: لایحه مصونیت قضائی مستشاران نظامی امریکا
۲۱۵ طرح لایحه در مجلس شورای ملی
۲۱۹ گزیده ای از جلسه تاریخی ۱۰۴ مجلس شورای ملی مورخ ۲۱ مهر ۱۳۴۳
۲۴۶ گفتار چهارم: تحلیل هایی از مذاکرات جلسه ۱۰۴ مجلس و پیامدهای آن
۲۵۷ گفتار پنجم: مخالفت با لایحه مصونیت قضائی مستشاران امریکا
۲۵۷ اعتراض آیت الله خمینی به لایحه
۲۶۹ سایر مخالفت های روحانیون
۲۷۶ مواضع احزاب سیاسی
۲۷۷ گفتار ششم: مواضع حمایتی مجلس از دولت منصور پس از جلسه ۱۰۴
۲۷۷ تصویب اخذ وام دویست میلیون دلاری امریکا به ایران
۲۸۰ سخنان منصور در مجالس سنا و شورای ملی در توجیه لایحه مصونیت
۲۸۲ مواضع نمایندگان مجلس علیه آیت الله خمینی
۲۸۵ واکنش روحانیون به اهانت نمایندگان مجلس
۲۸۷ گفتار هفتم: ترور حسنعلی منصور و واکنش نمایندگان مجلس
۲۹۳ گفتار هشتم: سوء قصد به شاه و واکنش مجلس

۲۹۶	نام گذاری روز ۲۱ فروردین به نام روز نیایش
۲۹۷	گفتار نهم: جلسه مشترک مجلسین و اعطای لقب «آریامهر» به شاه
۳۰۴	گفتار دهم: لایحه حمایت از خانواده
۳۰۵	خاطرات مهرانگیز دولتشاهی از مراحل تهیه و تصویب لایحه حمایت از خانواده
۳۰۷	روند تصویب لایحه و دیدگاه نمایندگان مجلس
۳۱۳	مخاضیت روحانیون با لایحه حمایت از خانواده
۳۱۶	گفتار یازدهم: طرح مجلس مؤسسان
۳۲۰	مخاضیت روحانیون با طرح مجلس مؤسسان
۳۲۱	گفتار دوازدهم: عماد زدن در مجلس
۳۲۱	نیره ابتهاج سمری
۳۲۲	فرخ رو پارسای
۳۲۲	هاجر تربیت
۳۲۷	شوکت الملک جهانبانی
۳۳۱	مهرانگیز دولتشاهی
۳۳۴	نرگس نفیسی
۳۳۶	گفتار سیزدهم: مجلس بیست و یک و سیاست خارجی
۳۴۱	روابط ایران و آمریکا
۳۴۵	روابط ایران و شوروی
۳۵۷	روابط با اسرائیل
۳۶۴	روابط ایران و مصر
۳۷۵	روابط ایران و عراق
۳۸۴	نتیجه گیری

۳۸۷	منابع و مأخذ
۳۸۷	کتاب ها

۳۹۴	مقالات
۳۹۵	اسناد
۳۹۵	نشریات
۳۹۵	سایر

۳۹۷	ضمائم
۴۸۰	نمایه‌ها
۴۸۰	اثرات و گروه‌ها
۴۸۰	کتاب و نشریات
۴۸۱	وقایع و رویدادها
۴۸۳	نام‌ها و القاب
۴۹۴	سازمان‌ها و نهادها
۴۹۵	جای‌ها
۴۹۹	گونه‌گون

پیشگفتار

یکی از سازه‌های موقراسی وجود نهادها و سازمان‌هایی است به منظور فراهم کردن بستری مناسب برای مشارکت سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مردم در تعیین سرنوشتشان، از جمله مهم‌ترین نهادها مجالس قانون‌گذاری است که مردم از طریق انتخابات، نمایندگان خود را انتخاب می‌کنند. این مجالس با وضع قوانین و مقررات و نظارت بر حسن اجرای آن، از مهم‌ترین نهادهای سیاسی هر کشوری محسوب می‌شود. به‌طور کلی، حد فاصل و وجه ممیزه جوامع سانس از غیر آن در قانون‌مندی آن نهفته است از این روست که بی‌قانونی و بی‌ضابطگی در «دینت مامیانه به «قانون جنگل» تعبیر می‌شود. وضع مقررات و قوانین یا پابندی به آن از بدو برپایی تمدن بشری وجود داشته است هر چند که این مقررات و ضوابط متناسب با عرف جوامع یکا بگر تفاوت‌ها و تشابهاتی داشته، لیکن در قرون جدید نهاد مجلس به‌عنوان مهم‌ترین نهاد وضع قانون جلوه‌گر شده است. وجه ممیزه دیگر جوامع انسانی حضور و مشارکت مردم در امور مربوط به خود می‌باشد که هر چند در حدود و ثغور آن در جوامع مختلف تفاوت‌ها و تشابهاتی داشته لیکن در قالب مفاهیمی چون مشروعیت و مقبولیت در همه جوامع و حکومت‌ها مورد توجه بوده است. با طلوع خورشید اسلام نقش مردم در حکومت تحت عنوان «بیعت» از صبغه بیشتری برخوردار گردید. شور و مشورت با مردم و صاحب‌نظران،

از مفاهیم کلیدی فرهنگ اسلامی تلقی می‌شود که اینک ضابطه‌مند بودن و قانون‌مندی نیز از اهمیت زیادی برخوردار است.

مشارکت مردمی و نهاد قانون‌گذاری در طول تاریخ با فراز و نشیب‌هایی روبرو بوده و با توجه به ارتباط آن با مفهوم «عدالت» که برقراری آن هدف اصلی حکومت‌ها تلقی می‌شود، دستخوش تحریف‌ها و بی‌اعتنایی از سوی حاکمان زورمدار و مستبد شده است. در اروپای دوره رنسانس که رعایت حقوق افراد براساس جامعه مدنی مورد توجه جدی قرار گرفت نهاد مجلس به تدریج و در ابتدا در انگلستان و بعد در سایر کشورها شکل گرفت و به‌عنوان نهاد جدیدی در حاکمیت سیاسی صاحب نقش و اهمیت شد. وجود همین نهاد و قانون‌مندی این جوامع یکی از علل پیشرفت کشورهای اروپایی نسبت به سایر جوامع محسوس می‌شود. همین ویژگی بود که در چشم نخستین سیاحان ایرانی به اروپا بزرگ جلوه می‌کرد. از این دو برای درمان درد عقب‌ماندگی ایران سخن از «قانون» می‌گفتند. تا بدین طریق ایران از سلطه نظام خود کامه بی‌قانون‌رهایی یابد و در راه پیشرفت و توسعه گام بردارد. قانون به معنای محدود ساختن فرامین بی‌ضابطه و یله و رها تلقی می‌شد تا جلوی ظلم و ستم گرفته شود و مقامه حکومت عدل و انصاف فراهم گردد. بدین شکل بود که مبارزات سیاسی از دور خارج و به نهضت مشروطه انجامید که بزرگ‌ترین دستاورد آن تشکیل مجلس شورای ملی بود. اهمیت این نهضت و دستاورد مهم آن یعنی مجلس به گونه‌ای است که برخی محققان از این رخداد به عنوان نقطه عطف تاریخ معاصر ایران یاد می‌کنند و تاریخ معاصر را به قبل و بعد مشروطیت تقسیم کرده‌اند. همان‌گونه که ذکر شد تلاش‌های اولیه برای ایجاد مجلس شورا در ایران، توسط کسانی صورت گرفت که از اروپا دیدن کرده و نظام‌های پارلمانی غرب را مشاهده و چون شاهد نظام خود کامه در ایران بودند خواستار تغییراتی در سیستم حکومت‌داری به سبک غربی شدند. در نتیجه مبارزات اقشار مختلف و حضور گسترده مردم به پیشسازی رهبران دینی سرانجام در ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۴ فرمان مشروطیت توسط مظفرالدین شاه صادر شد. از نتایج بلافصل انقلاب مشروطه، تشکیل مجلس شورای ملی به‌عنوان

یکی از مهم‌ترین نهادهای دموکراسی بود. ولی چون انقلاب مشروطه نتوانست در ایران به طور کامل به اهداف خود دست یابد شرایط برای تسلط حکومت خودکامه رضاشاه فراهم شد و به تبع آن مجالس قانون‌گذاری به عنوان میراث انقلاب مشروطه در خدمت سیاست‌های رژیم پهلوی درآمد و به تدریج از اهداف اولیه خود فاصله قرار گرفت. از این رو با گذشت زمان شکاف بین مجلس مردمی و مجلس فرمایشی بیشتر شد.

نهاد مجلس از ابتدای تأسیس خود در ایران با موانعی روبرو بوده که نتوانسته اهداف اصلی از برپایی آن را جامه عمل بپوشاند. مهم‌ترین این موانع دخالت‌های داخلی و خارجی بوده است، از این رو گزینش و انتخاب نمایندگان حقیقی مردم در تمامی ادوار با مشکلاتی راجع به شاه است. البته بعضی ادوار مجلس از دخالت این دو قدرت در امان مانده و شرایطی را برای برپایی بر نمایندگان تأثیر گذاشته که برخلاف امیال قدرت‌های مزبور و هم جهت منافع ملی و مردم اقدام کرده‌اند.

مطابق قانون اساسی مشروطه مجلس سنا در کنار مجلس شورای ملی حق قانون‌گذاری یافت که لایحه انتخابات آن در اردیبهشت ۱۳۲۸ به تصویب مجلس شورای ملی رسید. مطابق قانون اساسی نمایندگان مجلس شورا و سنا از حق تحقیق و تفحص در تمامی امور مملکتی برخوردار بوده و انعقاد عهدنامه‌ها و واگذاری امتیازات از وظایف مجلس تلقی گردید.

از مهم‌ترین ادوار مجالس قانون‌گذاری ایران، مجلس دوره بیست‌ویکم شورای ملی است که در میان ادوار قانون‌گذاری جایگاه خاصی دارد چرا که پس از فترتی دو سال و نیمه (از اردیبهشت ۱۳۴۰) تشکیل شد. شاه برای مشروع جلوه دادن اصلاحات مورد نظر در صدد برگزاری انتخابات دوره بیست‌ویکم مجلس شورای ملی برآمد. همچنین در این زمان شرایط جامعه به گونه‌ای بود که عرصه بر روحانیون، مردم و نیروهای سیاسی که خواهان اصلاح کشور بودند، تنگ شده بود تا حدی که به دستگیری آیت‌الله خمینی و قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ منجر شد. در نتیجه یکی از تصمیمات علما و روحانیون در اعتراض به دستگیری و زندانی شدن آیت‌الله خمینی، تحریم انتخابات دوره بیست‌ویکم مجلس

شورای ملی و چهارمین دوره مجلس سنا بود. به این قرار، مجلس بیست و یکم به دلایل زیر حایز اهمیت و متمایز از دیگر مجالس می باشد:

۱. مجلس بیست و یکم تنها مجلسی است که انتخابات آن با تحریم مراجع و علمای روحانی مواجه گردیده است. انتخابات هیچ مجلسی تا پیش از انقلاب به این شکل تحریم نشده است.

۲. مجلس بیست و یکم اولین مجلسی است که زنان در آن حق انتخاب و نیز حق کاندید شدن یافتند و شش نفر از زنان به عنوان نماینده در آن راه یافتند.

۳. ویژگی مهم مجلس بیست و یکم ترکیب جدید نمایندگان است که نزدیک به ۸۰٪ نمایندگان برای نخستین بار به مجلس راه یافتند.

۴. لایحه اعطای مصونیت قضائی به مستشاران امریکا در این مجلس به تصویب رسید که به عنوان یکی از مهم ترین مصوبات خیانت آمیز و خلاف مصالح و منافع ملی شمرده می شود که پیامدهای وسیعی برای جامعه پهلوی در برداشت.

بر این اساس، نحوه و چگونگی انتخابات این مجلس، شناخت ترکیب نمایندگان و اینکه چه افراد یا گروه های سیاسی - اجتماعی در انتخابات آن به ایفای نقش پرداختند و چگونگی و علل مواضع گروه های سیاسی به عنوان رهنمایانیت در جریان انتخابات و مصوبات مجلس بیست و یکم و نیز مهم ترین مصوبات و مواضع مجلس در برابر تحولات سیاسی زمانه در عرصه داخلی و خارجی، از مسائل و پرسش های اساسی است. این پژوهش می کوشد به بررسی آنها بپردازد.

ادبیات پژوهش

درباره مجلس بیست و یکم شورای ملی تاکنون پژوهشی که دربردارنده تمامی ابعاد و زوایای این مجلس باشد، صورت نگرفته است اما در برخی آثار و تألیفات و مقالات اشاره هایی به این مجلس شده است که در ذیل معرفی می شوند:

۱- مجلس شورای ملی (دوره های بیست و یکم تا بیست و چهارم) تألیف محمد مروار،

در سه بخش جداگانه مجالس دوره پهلوی را بررسی کرده است. بخشی از کتاب اختصاص به دوره بیست و یکم مجلس دارد که مطالب آن بیشتر مربوط به عوامل مؤثر در انتخابات این دوره می باشد.

۲- از مشروطه تا جمهوری نگاهی به ادوار مجالس قانون گذاری در دوران مشروطیت تألیف یونس مروارید، در سه جلد، بیست و چهار دوره مجلس شورای ملی را به اختصار توضیح داده است. حدود هشتاد صفحه کتاب مربوط به مجلس بیست و یکم است که بیشتر به مباحث مربوط به انتخابات این دوره پرداخته است.

۳- بان نامه ای در مقطع کارشناسی ارشد با عنوان «مواضع و عملکرد مجلس بیست و یکم با تأکید بر تحولات انقلاب اسلامی» در پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی توسط استاد نورالدین نصوری (از مؤلفان کتاب حاضر) با راهنمایی دکتر حسن حضرتی و مشاوره دکتر حمید بهرمت منش (از مؤلفان این کتاب) به نگارش درآمده است.

۴- علاوه بر آثار فوق، اسناد، کتابها و مقالات بسیار دیگری در این پژوهش مورد توجه و مراجعه قرار گرفتند که ذکر نام تعدادی از آنها ضروری است. محمدعلی سفری در کتاب سه جلدی قلم و سیاست بخش مهمی از حاد دوم را به مذاکرات مجلس بیست و یکم اختصاص داده و به اقتضای شغل خبرنگار در مطالب مفیدی همراه با ذکر برخی خاطرات از مطلعان نقل کرده که بسیار جالب توجه است. در ارتباط با لایحه مصونیت قضائی مستشاران امریکایی جلد های ۷۰ و ۷۱ مجریه / یاد لایحه جاسوسی حاوی نکات ارزشمندی است. جلد اول کتاب نهضت / امام خمینی تألیف سید حمید روحانی نیز از جهت اطلاعات و تحلیل های مربوط به مواضع روحانیت و امام خمینی بسیار سودمند می باشد. در خصوص مواضع روحانیت مجلدات پنج جلدی اسناد / انقلاب اسلامی مجموعه ای مهم محسوب می شود. همچنین باید افزود که در این پژوهش سعی شده از تمام منابع مرتبط با موضوع استفاده شود که از مهم ترین آنها مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی است. از روزنامه ها و نشریاتی چون اطلاعات، مهر ایران و مجله

خوداندنی‌ها نیز تا حد امکان بهره گرفته شده است.

به لحاظ اهمیت اسناد در پژوهش‌های تاریخی، از اسناد مربوط به این دوره مجلس بهره‌برداری گردیده و در این راستا از اسناد چاپ نشده مرکز اسناد و کتابخانه مجلس شورای اسلامی که به‌طور عمده حاوی شکایاتی از برگزاری انتخابات در شهرهای مختلف بوده استفاده شده است. اسناد موجود در مرکز اسناد انقلاب اسلامی و کتابخانه ملی نیز محل رجوع بوده است. همچنین با دسترسی به فایل مصاحبه‌های دانشگاه هاروارد با کارگزاران رژیم پهلوی، مصاحبه‌های سه تن از نمایندگان این دوره (مصطفی الموتی، هلاکرام‌امید و مهر انگیز دولتشاهی) استفاده گردید. متأسفانه مراکز اسنادی داخل ایران به دلایلی مصرح به‌کارگزاران و رجال دوران پهلوی انجام داده‌اند. از معدود مصاحبه‌های صورت گرفته در این زمینه، مصاحبه‌هایی است که پژوهشگر ارجمند مرتضی رسولی‌پور انجام داده است که در مجله تاریخ معاصر ایران به چاپ رسیده‌اند. دو نمونه قابل ذکر این مصاحبه‌ها یکی مصاحبه با حسین خطیبی نایب رئیس مجلس بیست و یکم است که در جلسه تاریخ‌آه‌لای مصونیت قضائی به مستشاران امریکایی، ریاست مجلس را بر عهده داشت و دیگری مصاحبه با احمد نفیسی شهردار تهران در ایام انتخابات این دوره است که مسئولیت کنگره آذربایجان و آزاد مردان را بر عهده داشت و همسرش به نمایندگی مجلس انتخاب شد.

سازماندهی کتاب

با توجه به پرسش‌هایی که پیش از این به آنها اشاره شد، ساختار کلی این کتاب در چهار فصل تنظیم شده است:

فصل اول به‌عنوان مدخل تاریخی مروری بر مهم‌ترین رویدادهای سیاسی ایران از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا پایان مجلس بیست و یک در مهر ۱۳۴۶ را در بر می‌گیرد. این فصل در قالب سه گفتار نقاط عطف تاریخی این دوره زمانی را پوشش می‌دهد. در گفتار اول وضعیت انتخابات مجالس ۱۸، ۱۹ و ۲۰، مهم‌ترین رویدادهای دوران

زامانداری دولت‌ها از زاهدی تا امینی مورد اشاره قرار گرفته و در گفتار دوم از دوران نخست‌وزیری علی امینی و فترت مجلس سخن گفته شده است. دوران نخست‌وزیری اسدالله علم و آغاز نهضت روحانیت به پیشگامی آیت‌الله خمینی که به تحریم انتخابات مجلس بیست‌ویکم انجامید گفتار سوم این فصل را به خود اختصاص داده است. در این گفتار به دوره نخست‌وزیری حسنعلی منصور و پس از ترور او و برخی رویدادهای دوران نخست‌وزیری امیر عباس هویدا تا پایان حیات مجلس بیست و یک اشاره‌هایی شده است.

در فصل دوم با عنوان «فرآیند انتخابات، فعالیت‌های انتخاباتی و مواضع گروه‌های سیاسی» در پنج گفتار بخش احزاب دولتی مردم و ملیون، کانون مترقی، گروه‌هایی از زنان، کنگره ارادریان، اراد مردان و به‌ویژه نقش شاه و دولت امریکا در انتخابات، بررسی شده است. در همین فصل مواضع گروه‌های سیاسی همچون جبهه ملی، نهضت آزادی، حزب زحمتکشان، و مهم‌تر از همه روحانیون که همزمان با دستگیری آیت‌الله خمینی به تهران مهاجرت کرده و در مبارزاتی سابقه حکم به تحریم انتخابات مجلس دادند، مورد توجه قرار گرفته است.

فصل سوم ضمن اشاره به افتتاح مجلس و سخنران شاه در جلسه افتتاحیه، در سه گفتار اطلاعاتی درباره ترکیب نمایندگان، فراکسیون‌ها و کمیسیون‌های مجلس ارائه شده است.

فصل چهارم اختصاص به مهم‌ترین مصوبات مجلس بیست‌ویکم و مواضع و دیدگاه‌های نمایندگان پیرامون مسائل داخلی و بین‌المللی و نیز واکنش‌های روحانیون به عملکرد این مجلس دارد که در قالب سیزده گفتار تنظیم شده است. از مهم‌ترین مصوبات مجلس، تصویب لایحه مصونیت قضائی مستشاران امریکایی بود که جلسه ۱۰۴ مجلس را به یکی از تاریخی‌ترین جلسات قانون‌گذاری تبدیل کرد. مواضع روحانیون و در رأس همه آیت‌الله خمینی علیه این مصوبه و واکنش سخیف تعدادی از نمایندگان به سخنان ایشان یادآور گردیده است. سایر مصوبات مجلس همچون موافقت با دریافت

وام دویست میلیون دلاری از امریکا، لایحه حمایت خانواده و طرح مجلس مؤسسان، در ادامه این فصل مورد بررسی واقع شده است. اعطای لقب آریامهر به شاه در جلسه مشترک مجالس شورا و سنا همچنین عملکرد زنان نماینده و رویکرد مجلس بیست و یکم به سیاست خارجی، در ادامه این فصل مورد توجه بوده است.

در ضمایم کتاب، مقدار زیادی از اسناد، اخبار روزنامه‌ها و برخی لوایح، که امکان درج همه مفاد آنها در متن کتاب فراهم نبوده آورده شده است.

در بیان لازم به تذکر است که با وجود تلاش فراوان مؤلفان، احتمال نقصان و وجود اشکالاتی در بخش‌های مختلف این کتاب وجود دارد که ضمن عذرخواهی، از خوانندگان پژوهشگران محترم خاضعانه درخواست می‌شود با یادآوری و تذکر این گونه موارد، مؤلفان را به منت خویش سازند تا در چاپ‌های بعدی در رفع اشکالات اقدام شود. از سه عذرانه که در مراحل تحقیق و چاپ کتاب با حسن نظر مساعدت نمودند به‌ویژه از آقایان دکتر حسن حضرتی، دکتر علی ططری، دکتر یحیی فوزی معاون پژوهشی و کارکنان انتشارات به شکوه امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی کمال تشکر را می‌نمایم.

مؤلفان